

POZITIVIZMUS A VEDA

Zborník Pozitívizm i nauka. Vyd. Nauka, Moskva 1975, 245 s.

V širokej panoráme najrôznejších škôl a prúdov buržoáznej filozofie už takmer jeden a pol storočia významné miesto zaujíma pozitívizmus a jeho postupne modernizované varianty (empiriokriticizmus, neopositívizmus, postpositívizmus). Ak pozitívizmus vzniká ako kritická reakcia konštituujúcej sa buržoáznej filozofie na neschopnosť tradičnej špekulatívnej filozofie uspokojivo riešiť aktuálne problémy, ktoré plodí vývin vied, neustále akcelerovaný a skutočne búrlivý, potom programaticky stanovená reflexia vedy a vedeckého poznania patrí k základným úlohám, ktoré si pozitívizmus a väčšina jeho dobových foriem kladie za svoj cieľ. Vychádzajúc zo subjektívno-idealistických gnozeologických východísk pri riešení otázok zdroja a spôsobov poznania, ako na to už pred temer sedemdesiatimi rokmi poukázal V. I. Lenin vo svojom dnes už klasikom *Materializme a empiriokriticizme*, pozitívizmus zákonite vyústil do hlbokého úpadku vo všetkých formách, v ktorých sa prezentoval na poli filozofického skúmania vedy. Pozitívizmus A. Comta sa zmenil na reakčné nábožensko-politické mystické učenie, empiriokriticizmus Macha a Avenaria vyústil do krajného subjektívneho idealizmu a solipsizmu, logický pozitívizmus bol zavrhnutý samými svojimi tvorcami, ktorí sa zbavili svojho pôvodného radikalizmu a súčasný postpositívizmus nedosahuje vplyv a popularitu predchádzajúcich foriem evolúcie pozitívizmu. Príčin bolo viac, ale najdôležitejšou z nich je neschop-

nosť byť skutočnou filozofiou vedy a metodológiou vedeckého poznania, zotrvávanie na subjektívno-idealistických východiskách v duchu tradičného anglického empirizmu Huma a Berkeleyho.

Na sovietskom knižnom trhu sa objavila publikácia *Pozitívizmus a veda*, ktorá je nielen koncentrovanou marxistickou „kritikou pozitivistického chápania vedy, koncepcií A. Comta, H. Spencera, názorov logikov 19. stor. J. St. Milla a Jevonsa, fenomenalizmu Macha, neopositivistického chápania vzájomného vzťahu teórie a empirie, „unifikovaného“ poznania a výkladu jazyka“ (s. 2), ale zároveň vhodným študijným materiálom pre všetkých, ktorí sa chcú hlbšie oboznámiť s pozitivistickými koncepciami vedy a ich marxistickou kritikou.

Zborník *Pozitívizmus a veda* sa snaží zodpovedať otázku, prečo sa pozitívizmu nepodarilo, a ani sa nemohlo podariť stať sa vedeckou filozofiou vedeckého poznania. A to aj napriek tomu, že väčšina vývinových etáp pozitívizmu si získala skutočne veľký vplyv medzi predstaviteľmi prírodovedného bádania, sľubujúc v programatických vyhláseniach splniť ich veľké nádeje.

V úvodnej štúdii *Učenie o vede a jeho rozvoji vo filozofii A. Comta* autor B. S. Grjaznov kriticky analyzuje Comtovo chápanie vedy, jeho klasifikáciu vedeckého poznania a vied i zákonov ich rozvoja, ako ich tento zakladateľ pozitívizmu formuloval. B. S. Grjaznov poukazuje (tak ako to už

pred ním urobili Engels a Plechanov) na úzku spojitosť názorov Comta a Saint Simona, ktorému Comte robil tajomníka (1817—24), zároveň však ukazuje, ako Comte prekonáva a zavrhne koncepcie vedy a poznania francúzskeho osvietenstva a materializmu 18. stor.

Comtovo chápanie vedy ako systematické poznanie založené na pozorovaní a organizovaného princípmi ležiacimi za hranicami pozorovania a uplatnenia fenomenologického princípu (nie „prečo“, ale „ako“ sa udalosti dejú), ktorý je všeobecnou normou pozitivistického filozofovania, tvorí jadro úvodnej štúdie. Jej autor dokazuje Comtovo subjektivistické traktovanie vedy a zotrvávanie na empiristických pozíciách, čo je vlastné nielen Comtovi, ale čo (napriek podstatným odlišnosťami) má Comte spoločné so svojimi pozitivistickými pokračovateľmi počas dlhej evolúcie názorov rôznych foriem pozitivistického hnutia.

V závere úvodnej štúdie B. S. Grjaznov kriticky analyzuje Comtov zákon troch štádií rozvoja vedy a ľudského rozumu, ktorý je Comtovi zároveň sociologickým zákonom a súčasťou jeho tzv. sociálnej dynamiky a podľa ktorého zmeny v oblasti ekonomiky, politiky, usporiadaní štátu a pod. sú determinované zmenami v spôsobe myslenia, pričom Comte neuvádza, prečo sa mení spôsob uvažovania.

Klasický anglický pozitivismus H. Spencera a J. St. Milla nebol púhym opakovaním Comtových myšlienok v anglických pomeroch. V druhej štúdii *Evolucionizmus H. Spencera a problémy rozvoja vedy* sa B. S. Grjaznov sústreďuje na výklad tých názorov H. Spencera na vedu, ktorými sa odlišuje od A. Comta. Analyzuje najmä gnozeologickú koncepciu vedy u Spencera a jej stotožnenie so široko chápaným poznaním zdravého rozumu.

Spencerove názory na rozvoj vedy sú odvodené z jeho filozofickej koncepcie evolúcie. Veda je mu určitým druhom prispôsobenia sa vonkajšiemu svetu prostredníctvom získavania a dosahovania pravdy, ktorá je „len presnou zhodou subjektívnych vzťahov s objektívnymi“. (s. 55) B. S. Grjaznov venuje dostatočný priestor aj Spencerovej koncepcii „nepoznatelného“. Agnosticizmus tohoto anglického filozofia—geológa, spojený s evolučnou teóriou, vyúsťuje do svojráznej obhajoby náboženstva. Spencer ohraničuje sféru rozumu, aby zachránil ríšu viery a náboženstva a Spencerova koncepcia vedy „nielenže neohrozuje existenciu náboženstva, ale naopak, je prostriedkom očistenia náboženstva od nenáboženských elementov“ (s. 57). Túto úlohu chápe Spencer ako jedno z najdôležitejších poslaní vedy.

V závere štúdie autor analyzuje Spencerovu koncepciu rozvoja vedy ako rozvoja metódy na jednej strane a ako výsledok vzájomného pôsobenia jednotlivých vied na strane druhej.

Problémy vedy v prácach logikov—pozitivistov 19. stor.: J. St. Mill, W. S. Jevons je názov poslednej štúdie B. S. Grjaznova, ktorá je zahrnutá do zborníka *Pozitivismus a veda*. Autor sa v nej sústreďuje najmä na chápanie vedy v induktivizme, ktorý bol v logike a metodológii 19. stor. problémom aktuálnejším ako ktorýkoľvek iný. „Pre všetkých logikov-induktivistov je spoločný názor, že veda... je výsledkom zovšeobecnenia skúsenostných daností.“ (s. 69) B. S. Grjaznov analyzuje názory J. St. Milla na miesto logiky (veda o operáciách ľudského rozumu pri hľadaní pravdy) v skúmaní vedy, najmä v súvislosti s Millovým chápaním logiky ako procedúry dôkazu. Mill vo svojej induktívnej logike vychádza z názoru, že akékoľvek vedecké poznanie sa začína

skúmaním jedinečných prípadov, od ktorých sa indukciou prichádza k „zákonom prírody“. Grjaznov v svojej štúdií analyzuje ďalej charakteristiku rozvoja vedy ako induktívneho procesu (tak, ako ho chápal J. St. Mill) a poukazuje zároveň na úlohu dedukcie v procese rozvoja vedy, ktorú Mill neodmietal.

V druhej časti štúdie sa autor venuje chápaniu vedy z hľadiska logicko-matematických výskumov v 19. stor., najmä názorov W. S. Jevonsa. W. S. Jevonsa si B. S. Grjaznov vybral ako predstaviteľa logicko-matematického smeru preto, „že sa viac ako ktokoľvek iný z predstaviteľov tohto hnutia zaoberal problémami metodológie a logiky vedy“ (s. 85). Zároveň poukazuje na Jevonsovo chápanie logiky (bežné v 19. stor.) ako vedy o myslení a jej spojitosti s predmetným svetom a jazykom, čím anticipoval neskoršie názory neopozitivismu.

Analýza empiriokriticizmu zo stanoviska dialektického materializmu a marxistickej gnozeológie bola vyčerpávajúco uskutočnená Leninovým *Materializmom a empiriokriticizmom* už pred temer sedemdesiatimi rokmi. V nami predstavovanej knihe E. P. Nikitin v štúdií *Radikálny fenomenalizmus E. Macha* ukazuje podstatu Machovho učenia, ktorá nadobúda v dejinách pozitivistického hnutia prvýkrát formu tzv. radikálneho fenomenalizmu, prevzatého od anglických empirikov G. Berkeleyho a D. Humea.

Machov ontologický fenomenalizmus, výkladu ktorého je venovaná prvá časť Nikitinovej štúdie, je založený na tzv. princípe homogénnosti (presvedčenie o rovnorodosti elementov sveta) a na ontologickom funkcionalizme, ktorým Mach rozumie redukciu vzťahov všetkých druhov medzi objektami k funkcionálnym vzťahom medzi elementami sveta. Ontologický fenomenalizmus,

doplnený u Macha i gnozeologickým, radikalizuje celú filozofiu machizmu a je prejavom jeho subjektívno-idealistickej orientácie. Gnozeologický fenomenalizmus, ktorému sa Mach učil najmä u D. Humea, obsahuje tzv. gnozeologický funkcionalizmus (zámena pojmu príčinnosti pojmom funkcionálnej závislosti) a deskriptivizmus (redukcia všetkých fragmentov a funkcií vedy na opis). V tejto súvislosti E. P. Nikitin kriticky analyzuje machistický princíp ekonómie myslenia, ktorý Lenin kvalifikoval ako apriórny princíp, vedúci k podstatným vnútorným protirečeniam vo filozofickom systéme E. Macha. (s. 119)

S kritikou názorov E. Macha vystúpili aj jeho bezprostrední filozofickí dediči—stúpenci logického pozitivismu a empirizmu, ktorí však podstatne posúvajú charakter problemaťky klasického i tzv. druhého pozitivismu, zachovávajúc pritom základnú orientáciu na subjektívny idealizmus, reprezentovaný najmä uplatňovaným empirizmom zvláštneho druhu.

Problematiku tretieho pozitivismu v zborníku *Pozitivismus a veda* uvádza V. I. Mudragej štúdiou *Koncepcia „jednotnej vedy“ v logickom pozitivizme*. Názor, že výroky predchádzajúcej filozofie (metafyziky) sú zbavené vedeckého zmyslu, názor o empirickom pôvode vedeckého poznania a koncepcie jednotnej vedy tvoria východiskové princípy logického pozitivismu dvadsiaty až tridsiatych rokov. Aj keď úsilie Carnapa, Neuratha a iných vybudovať jednotnú vedu založenú na fyzikalistickom jazyku vzbudila u vedcov ostré kritické reakcie a nakoniec bola zavrhnutá samými logickými pozitivistami, sama myšlienka jednotnej vedy nebola náhodná. Objavila sa ako výsledok filozofickej reflexie búrlivého kvantitatívneho rozvoja vedeckého poznania a aktuálne pocítovanej potreby systema-

tizácie výsledkov vedeckého bádania. Problém jednoty vedeckého poznania bol vážnym metodologickým problémom. Neopozitivistická koncepcia jednotnej vedy je založená na využití princípu verifikácie, fyzikalizmu a na názore o prísne empirickom pôvode platných vedeckých výrokov pri súčasnom využití logickej analýzy ako jedinej metódy filozofovania. Celému svojmu úsiliu však dali logickí pozitivistí, interpretujúc poznanie ako registráciu empirických daností, príliš úzky gnozeologický rámec bezprostredne daného (protokolárne výpovede) v umelom jazyku vedy. Celá koncepcia jednoty vedy vyústila do usilovného hľadania takého jazyka, ktorým by bolo možné vyjadriť všetky vedecké výpovede. Jazyk, ktorý najlepšie vyhovuje cieľom jednoty vedy, ako sa nazdávali logickí pozitivistí, je jazyk fyziky obsahujúci časopriestorové koordinanty ako nevyhnutné údaje empirických daností a ich registrácie. V. I. Mudragej, podrobne analyzujúci cestu logických pozitivistov k „jednotnej vede“ a dôvody ich netispechu, v závere svojej štúdie konštatuje: „Tendencie pôsobiace v súčasnom vedeckom poznaní ako diferenciacia a integrácia vied spôsobujú nevyhnutnosť širokých zovšeobecňujúcich ideí a uzáverov a vybudovania jediného obrazu objektívneho sveta, čo môže byť uskutočnené len na základe využitia dialektickomaterialistickej metódy poznania skutočnosti.“ (s. 159)

Logický pozitivismus je svojím charakterom analytickou filozofiou. V centre pozornosti jeho predstaviteľov sú filozofické skúmania jazyka. Touto stránkou učenia logického pozitivismu (empirizmu) sa vo svojej štúdií *Metodológia skúmania jazyka prírodovedy v logickom empirizme* zaoberá O. A. Podliševskij. V snahe určiť predovšetkým tie jazykové formy, ktoré najadekvátnejšie vyjadrujú

vedecký charakter kognitívnej činnosti vedcov, rekonštruuje logický empirizmus konkrétne jazyky jednotlivých vied podľa vzoru symbolických systémov matematiky a logiky. Tomuto problému je venovaná prvá časť štúdie pod názvom *Matematický charakter prírodovedných jazykových systémov*, pričom autor analyzuje hlavne názory R. Carnapa. V druhej časti *Princípy metodológie skúmania prírodovednej terminológie* autor analyzuje princípy, ktoré logický empirizmus rozpracúva najmä v sémantickej etape svojho rozvoja.

Vzťah teoretického a empirického, ich vzájomného prepojenia a podmienňovania je významným gnozeologickým problémom, na ktorý sa viažu otázky atribútov a funkcií teórie a empirie, štruktúry vedeckého poznania a jeho genézy. Riešeniu tohto vzťahu v logickom pozitívizme je venovaná štúdia E. P. Nikítina *Teória a empiria: problém vymedzenia*. Autorovým cieľom je kritická analýza „pozdne empirického“ chápania teórie a empirie u Carnapa, Hempela, Papa, Nagela a iných. Štúdia je v prvej časti zameraná na historický vývin formovania problému vzťahu empirie a teórie v empirických gnozeologických koncepciách a vyúsťuje do odmietnutia neskoropempirickej koncepcie vymedzenia teórie a empirie logicko-pozitivistických gnozeologických názorov, ktoré v podstate redukovujú teoretické na empirické, odmietajúc dialektický charakter ich vzájomného vzťahu.

Poslednou štúdiou zborníka *Pozitivismus a veda* je príspevok J. N. Serova *Koncepcia „pravdepodobného“ poznania Karla Poppera*, v ktorej autor objasňuje Popperovo riešenie problému určenia kritérií vedeckosti a pravdivosti teoretického poznania. Východiskom Popperových úvah je snaha rozhodnúť otázku empirického zalo-

ženia teoretického poznania, čo súvisí s problémom indukcie, ktorá bola pre empirizmus vždy vážnym problémom.

Zmysel Popperovho riešenia problému je nasledovný. Ak nie je možné hodnoverne predpokladať pravdivosť teórie, ktorá je závislá od svojho potvrdenia empirickými danosťami, potom práve tak nie je možné hovoriť, že teória je nepravdivá, ak ju empirické danosti nepotvrdzujú, to znamená potvrdenie, vyvrátenie sú „symetrické“. Východisko z tejto slepej uličky možno nájsť obratom k otázke o pravdivosti samých potvrdzujúcich alebo vyvracajúcich daností (s. 233). Popper

rov princíp falzifikácie (v protiklade k neopozitivistickému princípu verifikácie) má byť podľa autorovho názoru vyriešením problému demarkačného kritéria, kritéria odlišenia vedeckého poznania od nevedeckého, metafyzického. Popperovskou stručnosťou povedané, „skutočne vedeckými sú tie vety, ktoré môžu byť vyvrátené skúsenosťou“ (s. 235). Serovova štúdia je venovaná analýze Popperovho princípu falzifikácie, ako aj Popperovej kritike názorov T. Kuhna, obsiahnutých v jeho *Štruktúre vedeckej revolúcie* (The structure of Scientific Revolution. Chicago 1962).

František Mihina

POZNÁMKY K STEGMÜLLEROVEJ KONCEPCII VEDECKÉHO VYSVETĽOVANIA

W. STEGMÜLLER, *Wissenschaftliche Erklärung und Begründung*. Springer-Verlag Berlin. Heidelberg, New York 1969, 811 s.

Vo svojej rozsiahlej knihe *Wissenschaftliche Erklärung und Begründung* podáva profesor W. Stegmüller podrobnú analýzu problematiky vedeckého vysvetľovania. Autor sa vo svojej práci opiera o rozsiahlu odbornú literatúru a pri výklade problémov využíva poznatky a metódy matematickej logiky. V práci nájde čitateľ dôkladný rozbor mnohých otázok logiky a metodológie vedy. Napriek tomu a napriek nespornej erudovanosti je práca vo svojich základných východiskách poplatná formalizmu, redukcionizmu a pozitivismu.

Cieľom našej úvahy je na uvedené nedostatky poukázať a v stručnosti naznačiť prístup, ktorý viac zodpovedá skutočnému pohybu vedeckého vysvetľovania a pritom vychádza z princípov dialektického a historického materializmu.

***

Vo svojej knihe Stegmüller stavia proti sebe dva pojmy vedeckého vysvetľovania: logicko-systematický a pragmatický. Zatiaľ čo logicko-systematický pojem je podľa autora objektívny, pragmatický pojem je závislý od človeka, od situácie resp. adresáta (s. 30, 105, 111 a inde). Autor uisťuje čitateľa, že hoci logicko-systematický pojem predstavuje ideálny model, ktorý je výsledkom logickej rekonštrukcie, treba mu dať prednosť pred subjektivismom a relativizmom zaťaženým pragmatickým pojmom.

Abstraktne možno konštatovať, že to, čo je známe, netreba už vysvetľovať a to, čo je neznáme, ešte nemôžeme vysvetľovať. Vedecké vysvetľovanie by sa teda pohybovalo vo veľmi úzkom pásme, v ktorom by azda bolo možné aplikovať niektoré známe zákony v menej preskúmaných podmienkach. Podľa Hempelovho a Stegmüllerovho chápania explanandum sa v